

УДК 94(477):930.1(082)«1921»

Ігор Срібняк

«НЕСЕМО МИ ХРЕСТ... В ТЕРНОВІМ ВІНКУ КОЛЮЧИХ ДРОТІВ...» (ІНТЕРНОВАНИ ВОЯКИ-УКРАЇНЦІ В ТАБОРІ СТШАЛКОВО, ПОЛЬЩА, У 1922–1923 РР.)*

У статті автор аналізує умови перебування та моральний стан інтернованих вояків-українців Армії УНР у таборі Стшалково (Польща) у 1922–1923 рр., побут яких у цей час був позначений значними труднощами, що було зумовлено майже повною відсутністю матеріальних засобів у Державного центру УНР в екзилі, зокрема браком дров для опалення бараків, неякісним харчуванням, недотриманням санітарно-гігієнічних норм. Для полегшення їхнього становища у таборі були створені виробничі майстерні, які продовжили діяльність і після ліквідації табору, оскільки в Стшалково залишалась численна група колишніх таборян на цивільному становищі.

Ключові слова: табір, інтерновані, харчування, майстерні, Стшалково, Армія Української Народної Республіки.

Обставини перебування інтернованого вояцтва у таборі Стшалково у 1922–1923 рр. ще не були об'єктом наукового дослідження, між тим їх вивчення дає змогу встановити, які труднощі були змушені долати вояки-українці в умовах тимчасової ізоляції на теренах Польщі.

Загальні обставини перебування вояків-українців Армії УНР у таборах Польщі висвітлені у низці монографій українських та польських істориків¹, проте комплексне та всебічне відтворення історії функціонування окремих таборів інтернованих військ УНР на теренах згадуваної держави ще чекає на свого дослідника. Останнє твердження повною мірою стосується й табору

інтернованих вояків-українців у Стшалково, хоча окремі уривчасті відомості про специфіку перебування там вояків були наведені в авторській монографії². Наслідки проголошення більшовиками амністії воякам-українцям та процес репатріації частини з них до УСРР відтворив у своїй книзі М. Павленко³.

Відомий дослідник історії української таборової преси в Польщі О. Вішка, подаючи стислий виклад історії існування табору у 1914–1923 рр., на підставі опрацювання значної кількості джерел точно та лаконічно відтворив основні прояви життєдіяльності вояків-українців у Стшалково⁴. Крім того, значний масив фактичних даних про таборову періодику у Стшалково міститься у його загальновідомій праці з історії української видавничої справи в Польщі⁵.

* Цю статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом президента Польщі), що вручається рішенням її капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі. — *Прим. авт.*

¹ Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń, 1997. 209 s.; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ—Філадельфія, 1997. 187 с.; Wiszka E. Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920–1924. Toruń. 2012. 514 s. та ін.

² Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена... С. 40–44, 59–60, 67–68.

³ Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924). К., 1999. С. 154–156.

⁴ Вішка О.В. Українці у таборі в Стшалкові // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». К., 1999. Вип. 3. С. 167–174.

⁵ Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939. Toruń, 2001. 324+38 s.; див. також українською мовою:

Українська дослідниця Н. Сидоренко найвагомніше долучилась до наукової розробки обставин функціонування таборової преси в Польщі, зокрема в Стшалково, опрацювавши та подавши разом з тим значний обсяг фактажу про становище таборян та перебіг культурно-освітньої роботи в цьому таборі на підставі власних архівних розшуків⁶.

Історія табору була й об'єктом уваги О. Колянчука, який навів у своїй книзі короткий нарис про побут вояцтва у Стшалково⁷. Але деякі подані ним факти вимагають додаткової перевірки. Зокрема, явно помилковим є твердження автора про «першу появу» у цьому таборі вояків армії УНР (зі складу «Запасної бригади ген. Наума Никоніва»). Деяким сюжетам про Стшалково у книзі О. Колянчука елементарно бракує посилення, приміром, коли йдеться про проведення «брутального обшуку у начальника групи інтернованих старших офіцерів та генералів УНР»⁸ та ігнорування скарг українців на цю провокацію (слід зазначити, що ця інформація запозичена з книги «Обеззброєна, але нескорена...»⁹, але без відповідного посилання на неї). Також незрозуміло, що мав на увазі автор, коли повідомляв про «постійні відвідини» таборів (так принаймні розуміємо з контексту. — І. С.) «більшовицькими діячами»¹⁰. Насправді відвідування таборів представниками польсько-більшовицької репатріаційної комісії відбулись лише двічі — у березні та жовтні 1922 р.

Прикметною подією стало й видання ілюстрованого альбому, який унаочнив різні аспекти перебування полонених та інтернованих вояків (у тому числі українців) у Стшалково¹¹. Деякі аспекти таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у цьому таборі були додатково висвітлені в одній зі статей автора цієї публікації¹².

Вішка О. Преса української еміграції у Польщі 1920–1939. Л., 2002. 480 с.; Wiszka E. Prasa obozowa żołnierzy armii URL internowanych w Strzałkowie w latach 1921–1922 (рукопис).

⁶ Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: у 3 т. Ч. II: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924. К., 2000. С. 92–97.

⁷ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Л., 2000. 276 с.

⁸ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі... С. 101.

⁹ Див.: Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена... С. 41.

¹⁰ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі... С. 101.

¹¹ Czerniak Beata, Czerniak Robert Michał. Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914–1918, 1919–1924. Strzałkowo, 2013. 32 s.

¹² Срібняк І. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 — початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування // Проблеми всесвітньої історії. К., 2017. № 2 (4). С. 182–195. Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23678>.

Але очевидно є потреба поновного звернення до вивчення різних аспектів життя та діяльності інтернованого вояцтва у Стшалково, що дасть змогу відтворити цілісну історію цього табору.

Зима 1921–1922 рр. стала тяжким випробуванням для таборян, вкрай негативно позначившись на їхньому моральному стані. Майже постійне недоїдання та брак вугілля для опалення остаточно вичерпали їхні фізичні сили, посіявши в душах декого з них зневіру та відчай. Потерпали інтерновані й від непристосованих до перебування взимку бараків та землянок, які практично не можна було й обігріти. Таборіві лазня та пральня не були розраховані на обслуговування такої кількості таборян, до того ж не були обладнані кімнати для умивання. У цей час бракувало практично всього — посуду для їжі, ковдр та матраців, паперу, навчального приладдя тощо. Дошкуляло інтернованим й значне обмеження кількості перепусток на вихід з табору, від чого найбільше потерпали одружені старшини, які разом з родинами мешкали в таборі¹³.

Такі обтяжливі, а часом й просто неможливі умови перебування таборян у Стшалково спонукали одного з його мешканців — поручника Є. Маланюка — звернутись на шпальтах різдвяної одноднівки до Всевишнього з такими словами: «Зглянься на нас! В надвечір'я Святого Різдва Твого ми благаємо Тебе. Дивись — ми голодні й холодні, ми самотні й гонимі, ми всіма покинуті й ображені. Хіба не чуєш Ти, як знову лунає крик: “Розпни їх! Хіба не бачиш, як несемо ми хрест Твій, ми — в терновім вінку колючих дротів”»¹⁴. Одні лише ці рядки засвідчують весь драматизм перебування людей у цьому таборі, а крім того свідчать про вірність більшості українського вояцтва національно-визвольним ідеалами УНР.

І хоча на початку 1922 р. інтерновані частини армії УНР у Стшалково отримали від уряду УНР обмежену грошову дотацію (для поліпшення їжі таборян, підтримки роботи таборових майстерень, проведення культурно-освітньої роботи та покриття канцелярських видатків), її загальний обсяг був мізерним. Так, зокрема, на потреби 1-ї Запорізької дивізії було асигновано 110 тис. м.п., 5-ї Херсонської — 70 тис. м.п., жан-дармерії — 14 тис. м.п., Окремої бригади кордонної варти — 15 тис. м.п., штабу тилу армії — 25 тис. м.п., резервних військ — 40 тис. м.п. Ще

¹³ Докладніше про це див.: Срібняк І. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 — початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування // Проблеми всесвітньої історії. К., 2017. № 2 (4). С. 182–195. Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23678>.

¹⁴ Наша зоря: одноднівка. Стшалково, 1922. Ч. 1. С. 1.

25 тис. м.п. було виділено для таборового шпиталю¹⁵. Але цього було вкрай недостатньо, і вже за короткий час більшість цих коштів була витрачена.

В останніх числах грудня 1921 р. дуже подразливою для переважної більшості таборян стала перша поява у таборі більшовицьких дипломатів — представників «російсько-української» делегації, які запропонували інтернованим повернутись до УСРР, скориставшись проголошеною амністією. Ще перед цим, будучи достатньо добре поінформованою про ситуацію в таборі Стшалково (через мережу своїх агентів у Польщі), Москва докладала максимальних зусиль для руйнації військових структур армії УНР. Одним з них стало оголошення 30 листопада 1921 р. ВУЦВК амністії для козацького складу Військ УНР¹⁶. На цей час серед вояків-українців не виявилось бажаючих скористатись амністією, натомість «улов» більшовиків серед «балаховців» та «брєдівців» досяг 670 осіб¹⁷.

Але насправді бажаючі повернутись додому були й серед українців, про що свідчить отриманий начальником таборової контррозвідки сотником Говінським список, в якому фігурували прізвища 48 таборян, у тому числі 12 старшин¹⁸. Ще 10 таборян-українців перейшли до більшовицької секції табору, сподіваючись в такий спосіб швидше дістатись додому¹⁹. (Для порівняння слід навести загальну приблизну кількість інтернованих українців у таборі, яка була заявлена головою Української ліквідаційної комісії в Польщі полковником О. Данильчуком станом на 28 січня 1922 р.: 1500 старшин, 2200 козаків, 300 жінок і 100 дітей)²⁰.

У цей час в таборі продовжувала стрімко погіршуватись продовольча ситуація, про що своїм рапортом від 23 січня 1922 р. повідомляв

С. Петлюрі генерал-інспектор Військ УНР генерал-хорунжий О. Удовиченко. Він, зокрема, попереджав про заплановане польською владою зменшення добових пайків таборян (хліба — з 750 до 500 грамів, картоплі — з 700 до 600, м'яса — на 150 грамів). Такі обмеження харчового раціону інтернованих спонукали його зробити дуже сумний прогноз: «Якщо до цього козаки і старшини були напівголодні, то зараз буде справжній голод». Він також характеризував як «дуже кепський» стан одягу і взуття таборян, звертав увагу на відсутність палива, внаслідок чого «люди мерзнуть, припинена варка їжі і передбачається припинення випічки хліба». З огляду на це все генерал О. Удовиченко оцінював ситуацію в таборі як «катастрофічну», на його думку, необхідно було вжити всіх заходів, щоб інтернованих з табору Стшалково перевести до Калішу, для чого голові Української військово-ліквідаційної комісії полковнику О. Данильчуку належало терміново звернутись до польського уряду²¹.

Військовий міністр Уряду УНР генерал-хорунжий А. Вовк інформував у січні 1922 р. полковника О. Данильчука про дійсно розпачливий стан інтернованих у Стшалково: «[...] умови жахливі. Люди буквально голодують та замерзають від холоду. За відсутністю палива було припинено приготування їжі і зараз страви готуються один раз на добу»²². Він також інформував про те, що у таборі проводиться запис бажаючих повернутись додому, і з огляду на «жахливий стан табору» значна кількість інтернованих попросила внести їх до списків на виїзд, і хоча пізніше більшість вояків зажадала виключення своїх прізвищ з них — польська комендатура відмовляла їм у цьому.

Зрештою високий ступінь невдоволення у середовищі колишніх союзників Польщі у боротьбі з більшовицькою Росією спонукав польську владу до пошуку шляхів поліпшення становища таборян. 25 січня 1922 р. голова польської Репатріаційної комісії Корсак видав розпорядження про переведення інтернованих українців з табору Стшалково до Каліша-Щепіорно, причому ця справа мала більшою мірою залежати від того, наскільки швидко українське командування тамтешніх таборів зможе підготуватись до прийому «стшалковців».

На виконання цього рішення А. Вовк запропонував начальникові групи інтернованих військ УНР в Каліші стягнути для «негайної праці всіх фаховців для обладнання бараків та землянок в самий наглий (терміновий. — І. С.) спосіб»²³. Але і цього разу швидко й оперативно виконати розпорядження не видавалось можливим, бо

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 832. Арк. 1.

¹⁶ Ознайомлення з її змістом інтернованих ускладнювалось польською владою, яка не давала згоди на публікацію амністії на шпальтах польських ЗМІ з огляду на її заідеологізованість. За деякий час радянська дипломатія у Варшаві отримала інструкцію для застосування амністії, що спонукало її активізувати свої зусилля, прагнучи будь-що поінформувати таборян про можливість їх повернення додому (за умови визнання ними влади більшовиків). Вже на початку 1922 р. була підписана «нота Добського-Йоффе», яка створила правне підґрунтя для започаткування репатріації інтернованих вояків-українців, а крім того — сам текст був повністю або частково опублікований в польсько- й україномовній пресі Польщі, ставши в такий спосіб доступним для всіх таборян (див.: ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 825. Арк. 102; Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 207. Арк. 2–3).

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 826. Арк. 36.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 2439. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 3–6.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 206. Арк. 81–82.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 822. Арк. 50 зв.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 827. Арк. 394.

²² ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 827. Арк. 125.

²³ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 822. Арк. 49.

полагодження бараків на новому місці вимагало значних коштів, якими командування табору в Каліші на той момент не диспонувало.

Одночасно комісар табору звернувся до центральних польських установ у справі забезпечення належного харчування інтернованих вояків-українців. Обіцянки з Варшави мали дуже обнадійливий характер, запевняючи про поновлення поставок до табору достатньої кількості деяких видів продуктів харчування (сала, цукру, борошна), а також дров та вугілля. Відносно збільшення надходження згаданих продуктів дало змогу дещо нормалізувати ситуацію в таборі, але загалом вона залишалася складною.

Приховане бажання частини інтернованих скористатись амністією та повернутись до УСРР не було таємницею для командування Військ УНР, яке вдалось до проведення комплексу контрзаходів задля мінімізації можливих негативних наслідків для таборової організації вояків-українців. Зокрема, інтернованим у Стшалково та в інших таборах був оголошений наказ № 5а (від 11 березня 1922 р.) Головної Команди Військ УНР, в якому табор'янам роз'яснювались можливі наслідки виїзду до радянської України (включно з їх фізичним знищенням).

Перед своєю черговою появою у Стшалково радянські представники отримали від МЗС Польщі всю необхідну для них інформацію (місце перебування, кількість інтернованих та ін.), а також запевнення в тому, що польська влада забезпечить відокремлення тих осіб, які своєю письмовою заявою висловлять бажання повернутись до УСРР. Була отримана згода й на те, що до цієї категорії осіб буде забезпечено доступ радянських дипломатів²⁴. Крім того, польська сторона погодилась і на те, що з питань реєстрації на виїзд інтерновані отримували право звертатися безпосередньо до радянської місії у Варшаві, а також до представництв «російсько-української» делегації у Рівному та Барановичах. Обов'язковим елементом цього було підписання спеціальної форми («засвідчення») про лояльність потенційного репатріанта до радянської влади²⁵.

Друга поява у Стшалково радянських і польських уповноважених — членів Змішаної польсько-радянської репатріаційної місії (у супроводі інспектора таборів полковника Дзерожинського) — припала на 19 березня 1922 р. За кілька годин до їх прибуття польські урядовці на зборах всіх військових начальників Військ УНР у Стшалково, намагаючись запобігти можливим ексцесам у таборі, попередили про недопущення будь-яких недружніх акцій щодо членів

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 823. Арк. 1; Спр. 825. Арк. 101.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 822 Арк. 69–71.

згадуваної місії (рапорт ч. 51 від 20 березня 1922 р. начальника групи Військ УНР на той час полковника О. Ковальського)²⁶.

Ранком того дня інтернованим козакам всіх секторів табору, які були вишикувані біля своїх бараків разом зі старшинами, польською і українською мовами було виголошено текст амністії. Відповіддю українців у кожному випадку був спів «Ще не вмерла Україна», свист та образливі викрики табор'ян на адресу більшовицьких представників. Одночасно між козаками поширювались листівки, в яких розкривались дійсні причини оголошення амністії більшовиками.

Ставлення українського вояцтва до більшовицьких представників було виразно ворожим, їх спроби агітації сприймались інтернованими вкрай неприхильно. Полковник О. Ковальський зазначав, що старшинам довелось докласти значних зусиль «аби стримати гнів козацтва і таким чином з поваги до польських представників зберегти недоторканість більшовицьких ребер». Після закінчення проголошення амністії вояцтво «відповіло многократним і могутнім — “Слава Головному Отаманові, Слава У.Н.Р. та співом народнього національного гімну”, що засвідчило гідне складання українським вояцтвом “може останнього іспиту витривалості духа і єдності”»²⁷.

Підсумки проголошення амністії задовольнили «російсько-українську» делегацію тільки почасти²⁸. Між тим її здобутки в українській частині табору цілком не влаштували більшовицьких уповноважених, за наполяганням яких ввечері 19 березня приймається рішення про проведення серед вояків-українців персонального опитування. Але такий формат оголошення амністії заперечив полковник Дзерожинський, мотивуючи це бажанням зберегти спокій у таборі та уникнути завдання образ членам «російсько-української» делегації. Така його позиція була певною мірою зумовлена гостро негативною реакцією вищого політичного і військового проводу УНР, зокрема С. Петлюри, який висловив свій протест тільки самим фактом оголошення амністії в таборах. На його переконання, ініційована більшовиками амністія була образливою для українців вже тим, що її організував окупаційний для УНР режим²⁹.

Між тим під тиском радянської дипломатії МЗС Польщі дало дозвіл на проведення

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 824. Арк. 38.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 824. Арк. 38.

²⁸ В тих секціях табору, де мешкали «брєдівці» (за прізвиськом генерал-лейтенанта Н. Бредова, «Збройні сили півдня Росії») і «балаховці» (від прізвища генерала С. Булак-Балаховича), скористатись амністією висловило бажання близько 1000 осіб (див.: ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 826. Арк. 77–80).

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 156. Арк. 132–133.

персонального опитування у Стшалково, про що стало відомо й інтернованим. Прагнучи скріпити моральний дух таборян вояки 1-ї Запорізької дивізії виготовили вночі на 20 березня в дивізійній друкарні свою відповідь-листівку за підписом «Товариство Старшин та Козаків Славного Українського Війська Запорізького». Написана у стилістиці «Як козаки писали листа турецькому султану», вона мала образливу для більшовицьких уповноважених форму³⁰.

Таборовий культурно-освітній відділ випустив 20 березня 1922 р. «Метелик» з роз'ясненням цілей більшовиків у зв'язку з проголошенням згадуваної амністії. У ньому, зокрема, йшлося: «...вороги силкуються обезсилити нас і, використовуючи наше невідрадне становище, хочуть вирвати нам із серця ці ідеали, за які ми поклали стільки кровавих жертв». Для цього вони використовують «облесливі слова, амністія, великі обіцянки», які не повинні ввести в оману українське вояцтво, яке ніколи не піде на те, аби «схилити свою вільну козацьку голову та потрапити вдруге під московський нагай»³¹ (див. додаток).

Від самого початку було зрозуміло, що крім оголошення амністії «російсько-українські» представники місії вестимуть агітацію з метою роз'єднання лав українського вояцтва та повернення на свій бік фізично та психічно виснажених таборян. Попри небезпеку такої агітації командування інтернованих Військ УНР зробило все аби «усвідомити козацтво, що випад супроти мішаною комісії буде образою для представників дружньої Польщі». Водночас козакам було роз'яснено дійсну мету появи більшовицьких посланців та наново оголошено наказ № 5а від 11 березня 1922 р. Головної Команди Військ УНР, в якому викривались дійсні завдання радянської дипломатії³².

Вранці 20 березня члени місії почали посекційний обхід бараків табору в супроводі озброєного польського ескорту. Мешканців окремого кожного бараку вишикували в ряд, після чого кожен вояк мав підійти та заявити полковнику Дзерожинському (у присутності уповноважених Змішаною комісії) про своє бажання чи небажання скористатись амністією. При цьому всі спроби більшовицьких представників усунути від участі в опитуванні начальника групи інтернованих Військ УНР полковника О. Ковальського та його помічників — начальників жандармерії та таборової контррозвідки були проігноровані польською владою.

У разі згоди когось із таборян скористатись амністією — його прізвище записувалось членами «російсько-української» делегації, після чого така особа мала зібрати свої речі у бараку та перейти до окремого сектора, де власне й скупчувались майбутні поворотці в очікуванні виїзду до УСРР. При цьому непоодинокими були випадки, коли решта таборян чинила психологічний тиск на потенційних «відступників», галасуючи та свистячи навколо того бараку, де проводилось опитування.

Але те, що не наважився вчинити загал таборян (пам'ятаючи про недопущення жодних ексцесів), зумів зробити український інвалід Петрик, який під час опитування завдав милицею сильного (проте не смертельного) удару в голову одному з більшовицьких уповноважених. Цей вчинок українця спонукав їх негайно припинити проведення опитування, тим більше що польська сторона відмовлялась давати жодні гарантії безпеки під час продовження оголошення амністії. З огляду на це «російсько-українська» делегація спішно згорнула свою роботу та залишила табір під загальний свист та образливі вигуки вояцтва на адресу більшовицьких представників³³.

Утім, варто зазначити, що дехто з таборян не тільки замислювався, але й готувався до повернення. Зрозуміло, що виявлене українцями однакостанне неприйняття амністії насправді не було таким — заітовані більшовиками вояки не вважали за можливе зголошуватись на амністію публічно, в присутності своїх товаришів, та наражатись в такий спосіб не тільки на моральний осуд решти таборян, але й на дисциплінарні заходи з боку командування Військ УНР та репресії з боку польської влади. Зокрема, 21–22 березня поточного року до від'їзду записалось 18 осіб з числа українців (у тому числі четверо козаків підлягали відправці до УСРР відповідно до рішення козацьких зборів, решту становили ті, хто раніше перебував у складі більшовицької армії, а також двоє жінок)³⁴.

Вочевидь, ця кількість була зовсім не та, на яку сподівались радянські дипломати. За підрахунками польського історика З. Карпуса, скористатись амністією та виїхати додому (до УСРР і РСФРР) зі Стшалково станом на кінець березня 1922 р. зголосилось тільки 30 українців (для порівняння: з числа «брєдівців» та «балаховців» виїхати до радянської Росії погодилась 721 особа)³⁵. Дещо більші цифри (щоправда, без інформації про їхню національну приналежність) подаються у більшовицьких джерелах: станом на 20 квітня поточного року до РСФРР виїхало близько 1000 осіб, до УСРР — близько 300. Ще 200 осіб зголосились до

³⁰ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2639. Арк. 63.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 3525. Оп. 1. Спр. 6а. Арк. 21; ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2639. Арк. 65.

³² ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2639. Арк. 65.

³³ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 206. Арк. 82.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 206. Арк. 82.

³⁵ Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń, 1997. С. 129.

виїзду, але на той момент ще не були репатрійовані³⁶.

Причинами малоуспішної роботи «російсько-української» делегації (за визначенням самих же більшовицьких дипломатів) з вояками-українцями були рішучі заходи, які застосовувались до зрадників українським командуванням (ізоляція на таборових гауптвахтах та в польських в'язницях за звинуваченнями у шпигунстві, побиття і навіть катування)³⁷. Але до інформації такого роду, почерпнутої з радянських джерел, слід ставитись особливо обережно, бо останні готувались для документального забезпечення дипломатичного тиску на польську владу. Зрештою, попри всі можливі «виправдальні» причини, які підштовхували декого з інтернованих до прийняття такого, як виявилось пізніше, фатального рішення, слід називати речі своїми іменами — то була зрада своїй державі та шлях в нікуди, бо ледь не всі «поворотці» загинули пізніше у горнилі сталінських репресій.

12 квітня 1922 р. більшовицькі уповноважені з репатріації отримали чергову «козирну карту», коли ВУЦВК ухвалив спеціальне рішення про амністування й командного складу антибільшовицьких армій, яке вже стосувалось старшинства Армії УНР. Щоправда, укладена для практичної реалізації цього інструкція запроваджувала надмірно складний та неефективний порядок амністування, основною вадою якого був надто тривалий термін очікування потенційним репатріантом дозвільного рішення того ж ВУЦВК. У цій ситуації «російсько-українська» делегація інколи навіть вдавалась до відвертого ігнорування її положень, прагнучи скоріше «вихопити» зі Стшалково тих старшин, які погоджувались бути амністованими. Але таких все ж були одиниці, а їхній від'їзд (або втеча) з табору не могли позначитись на військовій організації Армії УНР.

Прихід весняного тепла змінив життя інтернованих на краще: у ситуаційному звіті від 12 квітня 1922 р. зазначалось, що харчовий стан і «умови загального характеру» суттєво поліпшились, і ані в чому «вояцтво не відчувало гострої потреби»³⁸. На 15 травня 1922 р. чисельний склад інтернованих українців у Стшалково становив 4680 осіб, у тому числі 1501 старшину, 2821 козака, 260 жінок і 98 дітей. На цей час у таборі були скупчені вояки 1-ї Запорізької (1657 осіб), 5-ї Херсонської (1040 осіб), окремі відділи 6-ї Січової (308 осіб) дивізій, штаб тилу Дієвої армії, Окрема кордонна бригада, Корпус жандармів МВС УНР, військова жандармерія, один з полків Окремої

кінної дивізії, Вищий військовий суд Армії УНР, управління та згорнуті підрозділи Резервних військ УНР³⁹.

Стан харчування таборян у цей час був задовільний (старшини отримували 400 грамів хліба щоденно, козаки — 500; м'ясо (100 грамів на день), жири (30 грамів), цукор (20 грамів) видавались в однаковій кількості всім мешканцям табору). Як приварок інтерновани отримували кислу капусту, яечну крупу, квасолу, кукурудзу. Але вадою цього раціону був низький вміст вітамінів, внаслідок чого станом на 2 травня 1922 р. у шпиталі перебувало 9 осіб з діагнозом «цинга». Дошкуляла інтернованим і нестача мила (100 грамів на місяць)⁴⁰. Внаслідок дефіциту окремих видів продуктів та промислових товарів у таборі вільготно почували себе спекулянти, які робили свою комерцію на негараздах частини таборян.

19 травня 1922 р. заступник військового міністра у справах забезпечення армії генерал-поручник П. Єрошевич на виконання розпорядження (ч. 926 від 2 травня 1922 р.) військового міністра УНР генерал-хорунжого А. Вовка здійснив інспекційну подорож до Стшалково. Він позитивно оцінив роботу «Кооперативу одружених» у таборі, дійшовши висновку про доцільність поширення його досвіду в Каліші та Щепіорно, бо останній ефективно боровся з таборовими спекулянтами і водночас давав змогу покращити матеріальне становище сімей інтернованих.

Порівнюючи ситуацію в Стшалково станом на вересень 1921 р. й 1922 р., П. Єрошевич зазначав, що тоді табір перебував у дуже кепському становищі, натомість зараз «це земля і небо», настільки все змінилось у кращий бік. «Чи не буде помилки цілком залишити Стрільковський (Стшалковський. — І. С.) табір?» — риторично запитував генерал⁴¹. Але найважливішим його висновком (зробленим радше мимовільно) стала констатація того, що попри холод в бараках хворих було мало (частково завдяки щепленню від тифу), і це досягнення не в останню чергу стало можливим завдяки задовільному харчуванню інтернованих. Отже, хоча в багатьох рапортах начальників групи Військ УНР і вказувалось на неможливі обставини перебування та харчування інтернованих українців (що зрештою відповідало дійсності), але все ж таки необхідний мінімум для проживання взимку таборянам видавався.

Генерал звернув увагу на нормальні робочі стосунки з польською комендатурою, а також на наявність значної кількості робочих вакансій поблизу табору, що давало таборянам можливість постійного приробітку. Всі інтерновані вояки-українці на цей час мешкали лише в бараках,

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 825. Арк. 80.

³⁷ Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924). К., 1999. С. 161–163.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 206. Арк. 79–80.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 838. Арк. 359.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 824. Арк. 52.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 822. Арк. 166–166 зв.

і хоча їх підготовка до майбутньої зими вимагала ремонту, встановлення печей, заготівлі резерву палива, ремонту водогону, проте переведення інтернованих до Каліша, на думку П. Єрошевича, погіршило б умови їхнього перебування⁴². Але оптимізм генерала був, видається, дещо передчасним, бо побутова та моральна ситуація у таборі залишала бажати кращого, опосередкованим свідченням чого був досить високий відсоток дезертирства (тільки за першу половину травня 1922 р. табір залишило 63 особи)⁴³.

Про нездорові тенденції у житті таборян йшлося у повідомленні члена репатріаційної комісії польського поручника Ф. Садовського, на підставі якого голова Української Ліквідаційної Комісії у Польщі полковник О. Данильчук уклав рапорт до військового міністра Уряду УНР про ситуацію в Стшалково (17 липня 1922 р.). Як впливало з рапорту, побут та харчування таборян поліпшилися, для забезпечення цього, на думку поручника Садовського, робилось все можливе. Зокрема, в достатній кількості було підвезене борошно і дрова для приготування їжі.

Але у ставленні інтернованих до польського комісара табору, зазначав поручник Ф. Садовський, була відсутня елементарна повага, на його адресу сипалась лайка. Взагалі, на автора згадуваного повідомлення «неприємне враження» справило «дуже неприхильне відношення до поляків». У таборі «немає ніякої дисципліни, кругом безладдя, бруд і грязь», а з боку командування групи має місце «дуже вороже і негативне відношення [...] до тих старшин наших, які працюють в польських установах», на їх адресу лунають погрози та висловлюються обіцянки вжити репресій після їх повернення в Україну. Ф. Садовський також повідомляв, що у таборі діяло понад 10 кантин, а їх співробітникам видавалась значна кількість перепусток, внаслідок чого їх бракувало іншим таборянам, і навіть у випадку гострої потреби останні не мали можливості їх отримати. Ця інформація була передана голові репатріаційної комісії Корсаку, який зажадав від командування групи інтернованих Військ УНР в Стшалково негайного усунення цих негативних явищ, заявивши, що в іншому випадку цим займатиметься польська комендатура табору⁴⁴.

Загальна чисельність інтернованих українських військ у таборі Стшалково на 1 серпня 1922 р. (перед його ліквідацією)⁴⁵ становила 3289 осіб, у тому числі 1035 старшин, 1963 козаки,

207 жінок та 84 дитини⁴⁶. Порівнюючи цю кількість з травневим показником (4680 осіб), слід відзначити істотне зменшення числа старшин (майже на 500 осіб) і козаків (понад 800 осіб). Поменшало в таборі й жінок — з 260 до 207, та дітей (останніх неістотно). Очевидно, що частина з цієї кількості припадала на дезертирів (у період з 15 і до 31 липня 1922 р. табір залишило 12 осіб, а за першу половину серпня зі Стшалково дезертирувало вже 95 вояків)⁴⁷.

У цей час в Польщі все ще працювала «російсько-українська» делегація, яка продовжувала «виманювати» нестійкий елемент з числа старшинства Армії УНР у таборі Стшалково. До найбільших її «здобутків» слід віднести репатріацію (з порушенням порядку інструкції до «квітневої» 1922 р. амністії) генерала І. Мартинюка (колишнього декана військового факультету Українського народного університету) і полковника Ю. Осмоловського (станом на вересень 1922 р. — в.о. командуючого 1-ю Запорізькою дивізією).

Останній ще у серпні 1922 р. налагодив таємний зв'язок з радянськими дипломатами, відрядивши до Варшави одного з підлеглих старшин (Гавришка) та передавши більшовикам копії наказів 1-ї Запорізької дивізії та іншу таємну інформацію. Зрозумівши, що в даному випадку до них звернулася людина, готова не лише перейти на бік радянської влади, але й зрадити своїх побратимів, більшовицькі дипломати запропонували Ю. Осмоловському своїм наказом оголосити про розпуск 1-ї Запорізької дивізії. Але реалізувати задумане завадила його заміна на посаді командира генерал-хорунжим А. Вовком. У цій ситуації Ю. Осмоловському довелося звільнитися з лав Армії УНР (3 жовтня 1922 р.), після чого він як приватна особа виїхав до більшовицької Росії⁴⁸.

Переважна більшість старшин Армії УНР обирала інших шлях — шлях поневірян на чужині, бо не могла примиритися з приходом більшовизму до України. Багато хто з них отримував коротко- та довготермінові відпустки (з метою покращення свого матеріального стану), тимчасово залишав табір на цілком легальних підставах та влаштувався на різні сезонні роботи. Для цієї категорії вояцтва командування групи та польська влада намагались створити додаткові можливості

⁴² ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 822. Арк. 166–166 зв.

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 838. Арк. 360.

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 827. Арк. 258.

⁴⁵ На момент ліквідації табору обов'язки начальника групи інтернованих Військ УНР в Стшалково виконував начальник запасних і резервних військ УНР полковник О. Білецький (див.: ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 824. Арк. 181–181 зв.).

⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 838. Арк. 364. Між тим, за даними З. Карпуса, на 1 липня 1922 р. у таборі перебувало 2364 українці, тобто на тисячу осіб менше (див.: Karpus Z. *Pobyт żołnierzy Ukrainkiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920–1924 // Europa orientalis. Toruń, 1996. S. 456*). Можливо, що така різниця була обумовлена перебуванням значної кількості таборян поза межами табору — на роботах.

⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 838. Арк. 365, 367.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 826. Арк. 161.

для забезпечення їхніх життєвих потреб, і з цією метою на початку літа 1922 р. у таборі були засновані ремісничі майстерні, зокрема з виготовлення кошиків, меблів, мистецьких виробів із соломи, шиття білизни, а також шевські та кравецькі⁴⁹. Завдяки цьому дехто з таборян, особливо з числа жіноцтва, зміг використати свої вміння та бажання працювати на користь власній родині.

До кінця серпня 1922 р. основна маса інтернованих була передислокована з Стшалково до Каліша і Щепіорно, але 1157 українців та членів їхніх родин залишались у таборі, продовжуючи свою роботу в майстернях чи працюючи неподалік⁵⁰. Частина з них утворювала так звану «групу полковника О. Ковальського» (близько 700 осіб), переважна більшість членів якої працювала в таборових кооперативах. Останні мали право безоплатно користуватись таборовими будівлями, майстернями, електрикою, одержувати грошову допомогу і харчування протягом місяця. Ще 300 вояків зберегли статус інтернованих, продаючи роботи з ліквідації табору⁵¹.

У 1923 р. польська влада продовжила процес поступової ліквідації табору, хоча таборяни й надалі користувались правом безоплатного проживання у бараках. Крім того, ремісничі майстерні були безоплатно передані тим, хто продовжував залишатись у таборі. Через несприятливу економічну кон'юнктуру деякі з них пізніше самоліквідувались, але окремі підприємства зуміли адаптуватись до умов позатаборового життя. До числа останніх належали шевські майстерні, в яких під керівництвом таборових майстринь всі бажаючі жінки могли пройти курси гаптування

(вишивання) в техніці «тоledo», а після цього й залишитись там працювати.

Їх вироби охоче купувались мешканцями найближчих польських міст (Слупца і Стшалково), а комерційною реалізацією займались колишні інтерновані вояки-українці Василь Попов, Михайло Тимченко та ін. Прибуток від продажу гаптованих виробів давав змогу забезпечити прийнятний рівень існування тим родинам, які продовжували мешкати на території табору. Прикметно, що з плином часу до числа працівниць цих майстерень (крім дружин вояків Армії УНР) приєднались і мешканки згадуваних польських міст⁵².

Також у Стшалково продовжував діяти «Кооператив Одружених Українців», який обслуговував власну кантину (буфет). За червень 1923 р. кооператив отримав 5 695 029 м.п. чистого зиску, за вересень — 5 974 183 м.п. Працював він і в 1924 р., володіючи майном на суму 187 650 000 м.п. (станом на 17 березня 1924 р.). У цей час до його складу входило 85 осіб, в квітні кількість членів-пайщиків збільшилась ще на 30 осіб⁵³.

31 серпня 1924 р. табір в Стшалково було остаточно ліквідовано, а його мешканцям видана так звана «карта азилу» та дозволено влаштуватись на роботу в межах усїєї Польщі. Але й після цього в частині бараків та таборових будинків, зокрема в будинку комендатури, перебували колишні інтерновані вояки Армії УНР, продовжуючи займатись ремісництвом. Дуже обмежена можливість працевлаштування в окрузі спонукала переважну більшість українських ветеранів та членів їхніх родин залишити таборіві приміщення до кінця 1926 р. і переїхати до інших польських міст або й за межі Польщі.

⁴⁹ Czerniak Beata, Czerniak Robert Michał. Obóz jeńców wojennych... S. 25.

⁵⁰ Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń, 1997. С. 134.

⁵¹ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Л., 2000. С. 106.

⁵² Czerniak Beata, Czerniak Robert Michał. Obóz jeńców wojennych... S. 23, 27.

⁵³ ЦДАВО України. Ф. 3524. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–2, 7 зв., 55, 68–69 зв., 74.

Додаток 1

«Метелик» таборового Культ[урно]-Освіт[нього] Відділу

Стрільків, дня 20 березня 1922 р.

Козаки!

Боротьба, яку ми вели невпинно з Москалями за власну державність, приневолила нас нарешті перед переважаючою силою ворога покинути рідну землю та опинитись за дротами. Але й тут, на чужині, жевріє в наших серцях любов до батьківщини, до своїх рідних, які там, по тім боці Збруча, стогнуть у безпросвітку та більшовицькому ярмі, а надія на успіх наших слухних домагань не покидає нас ні на хвилю. Надія на визволення держить нас, держить до того слушного менту (моменту. — І. С.), і коли ми, як переможці, зможемо вернути в рідний край.

Але й тут вороги силкуються обезсилити нас і, використовуючи наше невідрадне становище, хочуть вирвати нам із серця ці ідеали, за які ми поклали стільки кровавих жертв.

І тепер, коли незабаром має зібратись Генуенська конференція, на якій теж виступлять і наші представники з домаганням визнання самостійності України, саме тепер беруться большевики на хитрощі. Вони знають, що голос наших представників багацько заважить у нашій справі, тому намагаються розбити нашу силу і єдність. Облесливі слова, амнестія, великі обіцянки — це способи, якими намагаються перетягнути нас на свій бік. Але їхня ціль нам аж надто добре відома! Хочуть доказати перед світом, що нема ніяких самостійників, та що весь український народ хоче жити у федеральній злуці з Московщиною. Це їхня мета.

Чи можна повірити в їх обіцянку!

Тисячі-тисячі невинних жертв найкраще доказують, чого можемо сподіватись від них. І ті слабодухи, які покинули нас та пішли поклонитися катам, пропали там безслідно. Їх не розстріляли, бо большевики бодай перед світом скасували чрезвычайку, та за те отрутою позбуваються тих, які очікували їхнього помилування.

Та ми зі свого боку запевняємо, що даремний їх труд. Не на те ми стільки боролися, не на те й тепер терпимо голод і нужду далеко на чужині, щоб схилити свою вільну козацьку голову та попасти вдруге під московський нагай.

Вільна, самостійна, незалежна Соборна Україна — це наш перший й останній поклик. Не третій інтернаціонал, а пісня

«ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА»

буде найкращою відповіддю червоним катам.

*ЦДАВО України. — Ф. 3525. — Оп. 1. — Спр. 6а. — Арк. 21.
Наводиться зі збереженням мови оригіналу.*

ДЖЕРЕЛА

1. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. — Л., 2002.
2. Вішка О.В. Українці у таборі в Стшалкові // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». — К., 1999. — Вип. 3. — С. 167–174.
3. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). — Л., 2000. — 278 с.
4. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). — К., 1999. — С. 154–156.
5. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: у 3 ч. Ч. II: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). — К., 2000.
6. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). — Київ—Філадельфія, 1997.
7. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. — Toruń, 1997.
8. Czerniak Beata, Czerniak Robert Michał. Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914–1918, 1919–1924. — Strzałkowo, 2013. 32 s.
9. Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939. — Toruń, 2001.
10. Wiszka E. Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920–1924. — Toruń. 2012.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 832.
12. ЦДАВО України. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 825.
13. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 2. — Спр. 207.
14. ЦДАВО України. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 826.
15. ЦДАВО України. — Ф. 2439. — Оп. 1. — Спр. 105.
16. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 2. — Спр. 206.
17. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 822.
18. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 827.
19. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 823.
20. ЦДАВО України. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 823.
21. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 824.
22. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 2. — Спр. 156.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2639.
24. ЦДАВО України. — Ф. 3525. — Оп. 1. — Спр. 6а.
25. ЦДАВО України. — Ф. 1075. — Оп. 2. — Спр. 838.
26. ЦДАВО України. — Ф. 3524. — Оп. 1. — Спр. 4.

REFERENCES

1. Vishka, O. (2002). Presa ukraïnskoi emihratsii v Polshchi (1920–1939) [The Press of Ukrainian Emigration in Poland (1920–1939)]. Historical and bibliographic research. Lviv [in Ukrainian]
2. Vishka, O. V. (1999). Ukraïntsi u tabori Stshalkovo [Ukrainians at the Camp in Stshalkov]. *Bulletin of the Kyiv State Linguistic University. Series "History, Economics, Philosophy"*, 3, 167–174 [in Ukrainian].
3. Kolianchuk, O. (2000). Ukraïnska viiskova emihratsiia u Polshchi (1920–1939) [Ukrainian Military Emigration in Poland (1920–1939)]. Lviv, 278 p. [in Ukrainian].
4. Pavlenko, M. I. (1999). Ukraïnski viiskovopolonenni i internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumunii: stavlennia vlady ta umovy perebuвання (1919–1924 rr.) [Ukrainian Prisoners of War and Interned in the Camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: the attitude of authority and conditions of stay (1919–1924)]. Kyiv, pp. 154–156 [in Ukrainian].
5. Sydorenko, N. (2000). Natsionalno-dukhovne samostverzhennia [National-Spiritual Self-Assertion: in 3 parts, 2nd part: Press of Interned Ukrainians and Civilian Emigration (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919–1924)]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Sribniak, I. (1997). Obezbroïena, ale neskorena [Disarmed, but not Overwhelmed: Interwar Army of the UNR in the camps of Poland and Romania (1921–1924)]. Kyiv-Philadelphia [in Ukrainian].
7. Karpus, Z. (1997). Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraïńscy na terenie Polski w latach (1918–1924). Toruń [in Polish].
8. Czerniak, Beata, Czerniak, Robert Michał. (2013). Obóz jeńców wojennych i internowanych pod Strzałkowem 1914–1918, 1919–1924. Strzałkowo [in Polish].
9. Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraïńskiej w Polsce 1920–1939*. Toruń [in Polish].
10. Wiszka, E. (2012). *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraïńskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920–1924*. Toruń [in Polish].
11. Central State Archives of Senior Institutions and Administration of Ukraine (CSASIA of Ukraine). F. 1078. Op. 2. Spr. 200 [in Ukrainian].
12. CSASIA of Ukraine. F. 4. Op.1. Spr. 825 [in Ukrainian].
13. CSASIA of Ukraine. F. 1078. Op. 2. Spr. 207 [in Ukrainian].
14. CSASIA of Ukraine. F. 4. Op.1. Spr. 826 [in Ukrainian].
15. CSASIA of Ukraine. F. 2439. Op. 1. Spr. 105 [in Ukrainian].
16. CSASIA of Ukraine. F. 1078. Op. 2. Spr. 206 [in Ukrainian].
17. CSASIA of Ukraine. F. 1075. Op. 2. Spr. 822 [in Ukrainian].
18. CSASIA of Ukraine. F. 1072. Op. 2. Spr. 827 [in Ukrainian].
19. CSASIA of Ukraine. F. 1075. Op. 2. Spr. 823 [in Ukrainian].
20. CSASIA of Ukraine. F. 4. Op. 1. Spr. 823 [in Ukrainian].
21. CSASIA of Ukraine. F. 1075. Op. 2. Spr. 824 [in Ukrainian].
22. CSASIA of Ukraine. F. 1078. Op. 2. Spr. 156 [in Ukrainian].
23. Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 309. Op.1 Spr. 2639.
24. CSASIA of Ukraine. F. 3525. Op. 1. Spr. 6a [in Ukrainian].
25. CSASIA of Ukraine. F. 1075. Op. 2. Spr. 838 [in Ukrainian].
26. CSASIA of Ukraine. F. 3524. Op. 1. Spr. 4 [in Ukrainian].

Ihor Sribniak

"WE CARRY A CROSS... IN WREATH OF SPINY WIRES..."

(INTERNED UKRAINIAN SOLDIERS IN STSHALKOVO CAMP, POLAND, 1922–1923)

The article analyzes the moral condition and conditions of stay of the interned Ukrainian soldiers in Stshalkovo (Poland) camp in 1922–1923. Based on the use of a wide range of archival sources, the author concluded that, that the everyday life of the interned in camps soldiers war was marked by considerable difficulties. Absence of any material resources, not always sufficient and high-quality food, lack of fuel for the heating of the huts, led to the fact, that a part of the Ukrainian soldiers were depressed.

To prevent the demoralization of Ukrainian warfare, the command of the group tried to intensify the cultural and educational work in the camp, but this did not always lead to positive results. Some of the interned did not withstand the burden of a hideous and burdensome camp expulsion, and left the camp in search of better living conditions. The most dangerous for the Interned was the scheduled activity of the Bolshevik agents, prompted the announcement of amnesty to participants of anti-Soviet formations and the appearance of Soviet diplomats in camps.

The command of the interned Army of the Ukrainian People's Republic tried in various ways to minimize the consequences of the demoralization of the part of the soldiers; however, some of the interned people were still tempted by the promises of the Bolsheviks and returned to Soviet Ukraine. For those who stayed in the camp, production workshops were created, which continued their activities after the abolition of the camp (in them a rather large group of ex-interned continued to work in a civilian position).

Key words: interned, camp, elder, Sthalkovo, amnesty, repatriation, Ukrainians.

Дата надходження статті до редакції: 22.04.2018.

УДК 325.8(5-11)(=111)

Галина Саган

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА В КИТАЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ

У статті вказано на основні історичні етапи появи українців на китайських теренах, виокремлено причини переселення наших співвітчизників на Далекий Схід, висвітлено їхнє громадське та суспільне життя в Піднебесній, зазначено чинники рееміграції з Китаю до інших країн. Також розкрито тенденції до відродження діаспорного життя українців в Китаї на початку XXI ст., яке після Другої світової війни припинило існування.

Ключові слова: українці Китаю, українська діаспора в Китаї, українські переселенці на Далекому Сході.

Присутність українців на китайських землях має давню і цікаву історію. Нині українська громада в КНР перебуває на етапі становлення та формування діаспорного життя. Серед українських громадян, які зараз проживають на території КНР, переважають особи, що прибули до Китаю з метою працевлаштування та навчання. Станом на січень 2017 р. на консульському обліку Посольства України в КНР перебуває 540 осіб (25 % — студенти, 15 % — працівники за контрактом, 60 % — дружини та діти китайських громадян). Більшість цих осіб проживають у Пекіні та Гуанчжоу, а також Спеціальному автономному районі Сянган (Гонконг)¹.

За неофіційними даними, українців в Китаї понад 5 тис.² І хоча це ще не та кількість, яка може гарантувати розгортання активного діаспорного життя, та з кожним роком українців в Китаї стає дедалі більше і вони все динамічніше гуртуються

та створюють національні інституції. Інші дані про кількість осіб українського походження наводить сучасний китайський українознавець професор Хе Жунчана. Він стверджує, що в Китаї на кінець 90-х років ХХ ст. проживало понад 20 тис. осіб українського походження і всі вони цілком асимілювалися й інтегрувалися в суспільне життя цієї країни³.

Питання, що порушуються у цій статті, частково були предметом вивчення українських та іноземних науковців, котрі вивчали історію українських переселенців на Далекому Сході у першій половині ХХ ст. Одним з перших дослідників гуртування українців на Далекому Сході був діаспорний вчений І. Світ, який сам брав участь і організував діаспорне життя в Китаї. Його праці започатковують історіографію порушеної проблематики⁴. Ґрунтовне вивчення зазначених

¹ Українці у Китаї. Офіційна сторінка Посольства України в Китаї. Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/ukrainians-in-cn>

² Як живуть українці у Китаї / Інтернет-газета 20 хвилин. Режим доступу: <https://te.20minut.ua/lyudi/yak-zhivut-ukrayintsi-u-kitayi-10516701.html>

³ Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 15. С. 306.

⁴ Світ І. Український Національний Дім в м. Харбіні: Півтора року життя УНД. 14.11.1933 — 14.6.1935 Українська Видавнича Спілка, Харбін, 1936. — 84 с. (Бібліотека газ. «Маньдзурський Вістник», ч. 3); Світ І. Український потенціал в Азії. Українці у вільному світі. Ювілейна кни-